פרק חמישי

גדיש

א. מי שאסף וערם את העומרים שבשדהו על מקום שעדיין לא ליקטו ממנו העניים, מה דינו, ומדוע?

מי שאסף והגדיש את העומרים למקום אחד בתוך השדה שעדיין לא לקטו שם העניים את הלקט, קנסוהו חכמים לפי שהגדיש על גב הלקט, ואמרו שכל החיטים הנוגעות בארץ הרי הן של העניים (מ"א, רע"ב ד"ח גדיש וד"ה כל).

ב. הגדיש חיטים על גבי מקום שעורים, האם גם אז כל החיטים הנוגעות בארץ הם של עניים?

קנסוהו חכמים אפילו הגדיש חיטים על גבי לקט של שעורים שכל הנוגע מן החיטים בארץ יהיה לעניים, אף שאפשר להבחין מה מן הלקט ומה מן הגדיש (רע"ב ד"ה כל).

ג. פזרה הרוח עומרים על גבי לקט, ואי אפשר להבחין מה מן הלקט ומה מן העומרים, מה יעשה?

הרוח שפזרה את העמרים, אומדים אותה כמה לקט היא ראויה לעשות, ונותן לעניים (מ"א). ודעת רבן שמעון בן גמליאל שנותן להם כדי נפילה (שם), ומהו שיעור זה של כדי נפילה, הוא השיעור שרגיל ליפול בשעת קצירה, שהם ארבעה קבין לכור זרע, והכור הוא שלשים סאין (רע"ב ד"ה כדי).

ד. במה חולקים רבן שמעון בן גמליאל ותנא קמא?

תנא קמא סובר שצריכים לאמוד כמה לקט ראויה לעשות שדה זו, ורבן שמעון בן גמליאל סובר שאין הרבר צריך אומד, שדבר זה קצוב ועומד כדי נפילה, בשלשים סאין של זרע רגיל ליפול ממנו בשעת קצירה ארבעה קבין וכך יתן לעניים (רע"ב ד"ה כדי).

משנה ב'

ה. היה קוצר ושכח לקצור שבולים, מתי מותר לקצרן, ומתי לא?

ממה שאמרה תורה בענין שכחה לא תשוב לקחתו למדו חז"ל שיש שכחה גם בקמה המחוברת לקרקע. ולכן אם שייר בקצירתו שבולת אחת שלא קצר, וראש אותה שבולת מגיע לקמה, אם אותה שבולת נקצרת עם הקמה, דהיינו שיכול לאחוז בידו השבולת עם הקמה כשרוצה לקצרה, אינה בכלל שכחה והרי היא של בעל הבית, משום שמכיון שראשה מגיע לקמה הרי היא כקמה שעדיין לפניו ולא קצר, שהרי אינו צריך לשוב כדי לקצרה (מ"ב, רע"ב ד"ה שבולת, תוי"ט ד"ה אם).

אמנם דבר זה שמשנתנו עוסקת בשכחת קמה הוא דעת הר"ש משאנץ ואינו מוסכם על כל המפרשים, כי באמת דבר זה תמוה מאוד, שהרי ענייני שכחה מבוארים ממשנה ז' ואילך, וכאן איננו בכלל מקומה. ובאמת הרמב"ם כתב שדין אותה שבולת שלא נקצרה עם הקמה הוא כדין הלקט, משמע שאינו דין שכחה אלא דין לקט, וכן משמע ממה שכתב פ"ד מהלכות מתנות עניים ה"ג וה"ד.

ו. שבולת של לקט שנתערבה בתבואתו של בעל הבית, האם וכיצד נותנה לעני?

שבולת של לקט שנתערבה בגדיש, לדעת תנא קמא מעשר שבולת אחת ונותן לו (מ"ב). והטעם שצריך לעשר קודם שנותן לו הוא, לפי שחייב ליתן לו דבר מתוקן כמו שהיתה שבולת של לקט שהיא פטורה מן המעשרות (רע"ב ד"ה מעשר).

ז. לדעת תנא קמא שצריך לתת שבולת מעושרת לעני, כיצד מעשר?

כיצד הוא עושה, מביא שתי שבלים מגדיש זה שנתערבה בו השבולת של הלקט, ואומר על אחת מהן, אם זו לקט מוטב, ואם לאו הרי מעשרותיה קבועים בזו השנית, ונותן לו את הראשונה (רע"ב ד"ה מעשר). ובירושלמי הקשו שיש גם לחוש שמא זאת השניה שקבע עליה המעשרות של לקט היא, וכיון שהיא פטורה מן המעשר אין המעשרות קובעים בה שאין מפרישין מן הפטור על החיוב. ותירצו שם שלוקח שבולת שלישית ואומר, אם השניה שקבעתי בה המעשרות היא לקט ואינה יכולה להיות מעשר, הרי זו השלישית מעשר על הראשונה (רע"ב שם).

ח. מה דעת רבי אליעזר בזה, ומה השיג על דעת תנא קמא?

לדעת רבי אליעזר בודאי יכול בעל הבית לעשות התקנה הנ"ל, והטעם, כי רבי אליעזר סובר לעיל כי עשיר יכול לזכות פאה לעני, ולכן גם כאן זוכה בעל הבית עבור העני הזה את השבולת של הלקט, ונותן לו תמורתה שבולת אחרת שעישרה, אבל השיג על דעת תנא קמא שהם חכמים שחולקים עליו שם וסוברים שאין עני יכול לזכות פאה לעני, איך לדבריהם יכול בעל הבית לזכות עבור העני בשבולת זו ולתת לו את תמורתה, הרי אין עשיר יכול לזכות מתנות עניים לעני, ונמצא שלא זכה העני בשבולת זו, ואם כן מה שלוקח שבולת אחרת תמורתה הרי הוא כמחליף דבר שלא בא ברשותו (מ"ב, רע"ב ד"ה אמר). אלא אומר רבי אליעזר שלדעת חכמים צריך לומר שהעצה היחידה היא לזכות את העני בכל הגדיש במתנה על מנת להחזיר, שמתנה על מנת להחזיר הרי היא מתנה, ונמצא שבאה אותה שבולת לקט ליד העני, ויכול הוא למכרה ולהחליפה באחרת, ואז מעשר שבולת אחח ונותן לו (שם).

ט. מה משיבים חכמים על השגת רבי אליעזר?

חכמים אומרים שכאן עשו חכמים את שאינו זוכה כזוכה, ורואים שבולת זו של לקט כאילו באה לידו של עני אף על פי שעדיין לא זכה בה, לענין זה שיכול להחליפה באחרת. והלכה בחכמים (רע"ב ד"ה אמר).

י. כיצד יכול בעל הבית לעשר חיטה אחת ולתת לעני, והרי אין התבואה מתחייבת במעשרות רק אחרי מירוח?

אף על פי שעדיין לא נתמרח חל שם מעשר עליו, כמו שמצאנו במעשר ראשון שהקדימו בשבלים שחל עליו שם מעשר אף על פי שעדיין לא נתמרח (רע"ב ד"ה מעשר).

משנה ג'

יא. מה הוא טופח?

טופח הוא מין קטניות דק, שקורין לו בערבי גילבא"ן. והרמב"ם פירש שהוא מין זרע שקורין לו קורטמ"ן ודומה לשעורים (רע"ב ד"ה אין). ופירוש אחר, טופח הוא לשון לחות ורטיבות (רע"ב ד"ה וחכמים).

יב. מה הוא גלגול בטופח, והאם הוא מותר, ומדוע?

לפירוש הראשון שהוא מין קטנית או מין אחר, סובר רבי מאיר שאין קוצרים יחד טופח זה עם שאר מיני זרעים, כי הלקט שהיה ראוי ליפול משאר מיני זרעים יפול מזה המין הגרוע, ונמצא מפסיד לעניים (מ"ג, רע"ב ד"ה אין). וחכמים מתירין לעשות כן, מפני שאפשר שיפול לקט משאר זרעיט כמו מן הטופח (מ"ג, רע"ב ד"ה וחכמים). והלכה כחכמים (רע"ב שם). והפירוש השני הוא, שלדעת רבי מאיר אין מעלין מים בגלגל מן הבור להשקות את השדה או להרביצה במים עד שיהא משקה טופח עליה בשעה שהעניים באים בשביל הלקט, מפני שהוא מפסיד לעניים על ידי כן. וחכמים מתירין, מפני שאפשר שישומו ההפסד של עניים בזה ויתן בעל השדה כפי השומא שישומו עליו (מ"ג, רע"ב ר"ה וחכמים).

יג. לרבי מאיר שסובר שאין מגלגלים בטופח, לפירוש השני, האם יכול בעל הבית ליטול משל עניים מה שמפסיד בכך שאינו מרביץ שדהו?

לרבי מאיר שאמר שאין מגלגלין, שמין לבעל הבית הפסדו ונוטל מן העניים (רע"ב ד"ה וחכמים).

משנה ד'

יד. באיזה אופן יכול עשיר ליטול מתנות עניים, והאם צריך להחזירם אחר כך?

בעל הבית שהיה עובר ממקום למקום, וצריך ליטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני משום שאין לו מעות, יטול, אף על פי שבביתו יש לו, וכשיחזור לביתו ישלם. זו

דעת רבי אליעזר (מ"ד). וחכמים אומרים שפטור הוא מלשלם, כיון שבשעה שהיה בדרך היה עני, ואז נטל מתנות עניים כדין. והלכה כחכמים (שם, רע"ב ד"ה עני).

טו. לרבי אליעזר שצריך לשלם תמורת מתנות העניים שנטל, למי נותנם?

שנותן לעניי עירו (מלאכ"ש).

בעל השדה, אף על פי שהוא עני, אינו יכול ליטול לעצמו מתנות עניים משדהו, ולמדוהו חז"ל ממה שאמרה התורה ולקט קצירך לא תלקט לעני ולגר תעזוב אותם, וקוראים את הפסוק כאילו כתוב לא תלקט לעני, מכאן למדו אזהרה לבעל השדה עני שאסור לו ליטול הלקט לעצמו, והוא הדין לשאר מתנות עניים. במשניות להלן מבואר מיהו הנקרא בעל השדה לענין זה ומי לא.

משנה ה'

טז. מי שמחליף פירותיו עם פירות עני ממתנות עניים, אלו פירות חייבים ואלו פטורים מן המעשרות?

הנותן תבואה או פירות לעני תמורת מה שלקט העני, מה שנתן לו העני שהוא של לקט שכחה ופאה פטור מן המעשר, ומה שנתן בעל הבית לעני מתבואתו חייב במעשר, וחייב לעשר קודם שיתן אותו לעני (מ"ה, רע"ב ד"ה המחליף ד"ה ושל).

יז. באיזה אופן יכול בעל שדה לקבל מעשר עני משדהו?

שנים שקיבלו את השדה באריסות למחצה לשליש ולרביע, והם עניים, אסורים לקחת לעצמם מתנות העניים של השדה, כיון שעל ידי אריסותם הם נעשים כבעל הבית, ובעל הבית עני אסור בלקט של שדהו, שנאמר לא תלקט לעני, מכאן אזהרה לעני שלא ילקט לעצמו הלקט שלו, וחייב להפריש מעשר עני ולתת אותו לעני אחר. ומכל מקום כל זה הוא דוקא כל אחד על חלקו, שעל חלקו הוא נעשה כבעל הבית, ולא על חלק חבירו, ולכן מותרין ליתן זה לזה מתנות עניים, זה נותן לזה חלקו מעשר עני, וזה נותן לזה חלקו מעשר עני (מ"ה, רע"ב ד"ה שנים וד"ה באריסות, מלאכת שלמה).

יח. עני שקיבל שדה כדי לקצור, האם מותר ליטול לעצמו מתנות העניים של שדה זה, מתי, ומדוע?

המקבל שדה לקצור, אסור בלקט שכחה ופאה ומעשר עני ממה שקוצר (מ"ה). אמר רבי יהודה, אימתי הוא אסור, בזמן שקיבל ממנו שדה לקצור על מנת שיתן לבעל הבית מחצה שליש ולרביע, שאז זכה במחובר, ולכן אסור לקחת לעצמו מתנות עניים כמבואר לעיל. אבל אם אמר לו בעל הבית שליש מה שאתה קוצר יהיה שלך, אז לא זכה רק בתלוש ואינו נקרא בעל השדה כלל, ומותר בלקט ובשכחה ובפאה, ואסור במעשר עני (שם, רע"ב ד"ה שקבלה).

יט. כשאמר לו בעל השדה שליש מה שאתה קוצר יהיה שלך, מדוע אסור לקחת המעשר עני לעצמו?

מכיון שמעשר עני ניתן רק מן התלוש, וכשהוא תלוש כבר זכה בחלקו ולכן אינו יכול ליטלו לעצמו (תוי"ט ד"ה ואסור, מלאכ"ש).

כ. מדוע יכול ליטול שכחה לעצמו, הלא גם היא חיובה רק בתלוש?

אף על פי ששכחת העמרים היא בתלוש, בשעת העימור, מכל מקום כאן פטור הואיל ואינו נקרא קצירך הואיל ולא זכה אלא בתלוש (רע"ב ד"ה שקבלה).

כא. לעיל פ"ד מ"ו מבואר כי לרבי יהודה גר שנתגייר לאחר קצירה חייב בשכחה. לפי האמור כאן מדוע חייב, והרי בשעת קצירה היה גוי?

גר שנתגייר לאחר קצירה שהוא חייב בשכחה לרבי יהודה כמבואר שם, היינו משום דסוף סוף שדה זה הוא שלו ונקרא שדך, ולכן חייב, מה שאין כן באופן הנ"ל שאינו שדהו וגם לא נקרא קצירך כיון שלא זכה רק בתלוש (רע"ב ד"ה שקבלה).

כב. גר שנתגייר אחר שנקצרה שדהו, מאיזה מתנת עניים נפטר?

פטור מן הלקט הואיל ועיקרו במחובר, ואז היה גוי, ואחר הקציר אינו מתחייב, שבזמן הקציר לא נקרא קצירך הואיל והיה אז גוי (רע"ב ד"ה שקבלה).

משנה ו'

כג. המוכר את שדהו, מי מותר במתנות העניים, באיזה אופן, ומדוע?

מי שמכר לחבירו את שדהו והקמה הצומחת בה, המוכר מותר במתנות העניים אם הוא עני, והלוקח אסור, שהמוכר שוב אינו בעל השדה והרי הוא כשאר עניים. אבל מכר את הקמה בלבד ושייר השדה לעצמו, שניהם אסורים בלקט שכחה ופאה, שאצל המוכר אני קורא שדך ואצל הקונה אני קורא קצירך (מ"ו, רע"ב ד"ה המוכר שדהו וד"ה המוכר מותר).

כד. האם מותר לאדם לשכור פועל עני ולהתנות עמו שחלק משכרו יהיה מה שבנו של הפועל ילקט אחריו, ומדוע?

לא ישבור אדם את הפועל על מנת שילקט בנו אחריו (מ"ו), דהיינו שעל ידי כן הפועל מנכה לו מן השכירות, משום שנמצא פורע חובו משל עניים (רע"ב ד"ה על מנת).

כה. האם מותר לאדם להתערב בנטילת הלקט על ידי העניים, ומה אומר על זה הכתוב?

מי שאינו מניח את העניים ללקט, או שהוא מניח את אחד ואחד לא, או שהוא מסייע את אחד מהן, הרי זה גוזל את העניים. ועל זה נאמר אל תסג גבול עולים (מ"ו), כלומר שבמקרא כתוב עולם, ועל זה אומרים אל תקרי עולם אלא עולים. ופירושו, יש אומרים שעולים הם עולי מצרים, והכוונה, שלא תשנה האזהרות שבתורה שנתנה ליוצאי מצרים. ויש אומרים שעולים אלו בני אדם שירדו מנכסיהם, וקורא להם עולים לשון כבוד, כדרך שקורין לעיור סגי נהור (רע"ב ד"ה אל תסג).

בגמרא חולין משמע שעני התובעו ראשון יכול להוציאו מידו. ובירושלמי אמרו

שני סוגי שכחה מצינו בתורה, שכחת עומר ושכחת קמה. שכחת עומר היא כששוכח לקחת עומר מן העומרים שבשדה, ושכחת קמה היא כששוכח לקצור מן התבואה שבשדה, שבשני האופנים ציותה התורה להשאירם לעניים ולא לקחתם. במשניות הבאות מבוארים דיני שכחה, מתי הוי שכחה ומתי לא.

משנה ז'

כו. העומר ששכחוהו פועלים ולא שכחו בעל הבית, מתי הוא שכחה ומתי לא?

העומר ששכחוהו פועלים ולא שכחו בעל הבית, אינו שכחה (מ"ז). וזה דוקא כשבעל הבית בשדה, שאז הוא זוכה בעומר זה, אבל בעל הבית בעיר הרי הוא שכחה אף על פי שלא שכחו בעל הבית (רע"ב ד"ה ולא שכחו).

כז. העומר ששכחו בעל הבית ולא שכחוהו פועלים, האם הוא שכחה?

שכחו בעל הבית ולא שכחוהו פועלים, הרי זה אינו שכחה (מ"ז).

כח. באיזה אופן אין העומר שכחה אף על פי ששכחוהו גם בעל הבית וגם הפועלים?

עמדו עניים בפניו או שחפוהו בקש, ומחמת זה שכחוהו, הרי זה אינו שכחה (מ"ז). והטעם כתב בתפא"י שכל שכחה שאינה מחמת עצמה אינה שכחה. ובשנות אליהו כתב שהוא כשכחה מחמת אונס. ובמשנה אחרונה כתב שהוא קנס לעניים באופן זה שבא השכחה מחמתם, אבל אם נתכסה מאליו על ידי עפר או קש הרי זה שכחה.